

Лексико-семантичне наповнення одномісних предикатів сприйняття в сучасній українській літературній мові

Т. В. Зубко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
Corresponding author. E-mail: zubco.t@i.ua

Paper received 13.01.17; Accepted for publication 25.01.17.

Анотація. У статті досліджено лексико-семантичне наповнення одномісних предикатів сприйняття. Запропоновано вирішення груп одновалентних перцептивних предикатів та з'ясовано засоби їхньої лексичної репрезентації. Особливу увагу звернено на різновиди одномісних дієслівних предикатів сприйняття в сучасній українській літературній мові. Наголошено на важливості подальшого аналізу лексико-семантичного наповнення перцептивних предикатів різного валентного потенціалу.

Ключові слова: валентність, лексико-семантичне наповнення, одновалентні предикати, предикат, предикати сприйняття.

Вступ. Семантика предиката визначає його здатність реалізувати своє значення самостійно чи в поєднанні з іншими компонентами. Окреслюючи семантико-синтаксичну валентність предикатів сприйняття, зважаємо на їхні структурно-семантичні особливості, оскільки той самий предикат може бути різновалентним, залежно від специфіки конструкції, що визначає мінімальну та максимальну його сполучуваність. «Валентність дієслів у функції предикатів, – зазначає В. М. Каленич, – може зазнавати видозмін у певних контекстуальних умовах» [5, с. 6]. Тож спроби аналізу лексико-семантичного наповнення одномісних перцептивних предикатів є на сьогодні винятково актуальними.

Короткий огляд публікацій з теми. Дослідженню кількісної валентності дієслів присвячено розвідки Т. С. Масицької [9], О. В. Куц [8], О. М. Галаган [1], О. Ю. Грипас [3], В. М. Каленича [5], Л. В. Гмирі [2] та ін.

Так, Т. С. Масицька в монографії «Грамматична структура дієслівної валентності» розглядає семантико-синтаксичну валентність як «найпоказовіший різновид синтаксичної сполучуваності» та виокремлює валентні класи дієслів (одно- – семивалентні) [9]. О. В. Куц у дисертації «Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами» описує специфіку формування семантико-синтаксичної структури речень на основі чотирьох валентностей дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові [8]. Значеннєву природу тривалентних предикатів та їхні реченнєвотвірні функції удокладнено обґрунтували О. М. Галаган та О. Ю. Грипас. У їхніх дослідженнях «Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами» й «Вербалізація пропозиційних тривалентних предикатів в українській мові» комплексно схарактеризовано пропозиційні схеми відношень між тривалентними предикатами й аргументами як логічною основою семантичної структури речення, виявлено механізми представлення пропозиції предикатом та валентно залежними від нього компонентами [1; 3]. Лексико-семантичний потенціал двовалентних дієслів проаналізовано в роботі «Семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами» Л. В. Гмирі. Авторка з'ясувала закономірності формування семантико-синтаксичної структури речень на

основі реалізації сполучуваності двовалентних дієслівних предикатів у сучасній українській літературній мові [2]. В. М. Каленич визначив семантико-граматичну природу одновалентних дієслівних предикатів, окреслив їхній семантичний діапазон з урахуванням прямих і переносних значень дієслів у функції таких предикатів, дослідив структуру й семантику двоскладних речень із одновалентними дієслівними предикатами [5].

Окремі аспекти валентної спроможності предикатів сприйняття схарактеризовано в працях А. П. Загнітка [4], М. І. Степаненка [10], Є. Ф. Косіциної [7], В. М. Каленича [5], Л. В. Гмирі [2]. Проте одновалентні перцептивні предикати потребують на сьогодні комплексного аналізу.

Мета статті – з'ясування лексико-семантичного наповнення одномісних предикатів сприйняття в сучасній українській літературній мові.

Матеріали й методи. Матеріалом для дослідження послужила сучасна українська літературна мова. Методологія роботи обумовлена специфікою теми й базується на таких наукових методах як описовий та функціональний аналіз.

Результати і їх обговорення. Одновалентні перцептивні предикати функціонують в односкладних та двоскладних реченнях з дієслівним присудком. Для таких предикатів притаманною є одномісність їхньої валентної рамки. Реченнєва структура з одновалентним дієслівним предикатом обмежена лише предикатом та валентно залежним від нього суб'єктом. І хоча вона може поширюватися валентно непов'язаними компонентами атрибутивного, адвербіального й модального характеру, які не є зумовленими предикатом, а лише інформативно доповнюють зміст висловлення, їхнє елімінування не порушує структурної і смислової завершеності речення [5, с. 13]. Наприклад: *Лисніє круга – ані волосинки – голова* (С. Журахович); *Вибух пролунав гучно й моторошно* (Ю. Сорока); *Справді, щось стука* (М. Коцюбинський).

Варто також зауважити, що неелементарні речення з атрибутивними, адвербіальними й модальними синтаксемами умовно диференціюють на дві частини: основну (репрезентовану одним із вихідних елементарних простих речень) і згорнуту (атрибутивна, адвербіальна чи модальна синтаксема в позиції детермінан-

тного члена речення). Основу досліджуваних реченневих конструкцій становить елементарне речення, яке продукує одновалентний дієслівний предикат [6, с. 38–40]. Наприклад, у неелементарних двоскладних реченнях *Клацає дверний замок* (С. Поваліяєва), *Між квітників голубіла пристань* (С. Журахович), *От, власне, рипнули двері* (Б. Лепкий) основними є елементарні речення *Замок клацає*, *Пристань голубіла*, *Двері рипнули*, що формуються одновалентними дієслівними предикатами разом із валентно прогнозованою позицією суб'єкта. Атрибутивна (*дверний*), адвербіальна (*між квітників*) та модальна (*власне*) синтаксеми утворюються внаслідок згортання речень *Замок дверний* (атрибутивна синтаксема *дверний* у приіменниковій позиції виражає відносну ознаку й походить від предиката якості елементарного речення), *Пристань розташована між квітників* (переміщення синтаксеми з правобічної валентної позиції локативного предиката *розташована* в позицію просторового детермінанта, що позначає локалізацію візуального вияву суб'єкта) та *Я гадаю, що хтось стука* (згортання інших реченневих структур, у яких наявні позиції суб'єкта й предиката, який відображає невпевненість у тому, що повідомляється) [6, с. 38–40].

Для одновалентних предикатів сприйняття характерним є широкий діапазон лексико-семантичного наповнення. Ми вирізняємо такі їхні групи: одновалентні предикати здатності/ нездатності до сприйняття; одновалентні предикати візуального сприйняття; одновалентні предикати аудіального сприйняття; одновалентні предикати одоративного сприйняття; одновалентні предикати густативного сприйняття; одновалентні предикати тактильного сприйняття.

Одновалентні предикати здатності/ нездатності до сприйняття. Абсолютивне використання багатовалентних дієслів, пов'язане з узагальненням дії, яку виражає предикат, зумовлює їхню ситуативну одновалентність [5, с. 6]. До таких дієслів належать лексеми на позначення здатності/ нездатності до сприйняття. В українській літературній мові семантика здатності для окремих типів чуття зосереджена у сфері вербалізації зору та слуху (*бачити, чути*), напр.: *Він або наркоти наковтався, або погано бачить* (М. Ночовний-Богарада); *Кажуть, риби дуже погано чують*, *Мабуть, навіть досі не чули «Граду»* (М. Старожицька). Репрезентатором олфакторної, смакової та дотикової форм перцепції є вербалив *відчувати*, напр.: *Я відчуваю*. Одновалентні предикати «неповноти чуттєвої здатності» експліковано дієсловами *недобачати, недочувати*, напр.: *Вседержитель ... а може, це й Він недобачає* (Т. Шевченко); *Старий недобачав, а це дужче недочував* (В. Минко); «втрати чуттєвої здатності» – *сліпнути, глухнути*, напр.: *Чи ти оглух, чи ти осліп* (І. Нечуй-Левицький).

Одновалентні предикати візуального сприйняття. Лексичним різновидом одновалентних дієслівних предикатів сприйняття є візуальні предикати із загальним значенням «виднітися» (*бовваніти, вбачатися, виглядати, виднітися, вимальовуватися, даленіти, красуватися, майоріти, манячити, манячіти, маяти, маячити, мелькати, мигати, миготати, миготіти, мигтіти, мріти, показуватися, поставати, проступати, рябіти, темніти* тощо), напр.: *А літак даленів,*

все глибше занурюючись у невідомість (Р. Брезіцький); *Ген мріє комин, чорний від пожеж* (Л. Костенко); *То сніг кружля, То цвіт рожевий має, То в золоті яскріє далина* (Д. Луценко).

Одномісні предикати візуальної перцепції маніфестують дієслова зі спільною ознакою «оптичне сприймання», що «передають статичну дієслівну характеристику предмета, яка відображена в свідомості на основі сприймання зором» [2, с. 16] (*блимати, блискати, блистати, блищати, леліти, лисніти, мигкотіти, миготати, миготіти, мигтіти, поблискувати, світитися, сяяти, яріти, яскрити, яскріти* тощо), напр.: *Сяють голубенькі оченята, мов краплини свіжої роси* (Д. Луценко); *Довге звугене обличчя блищало, як натертий салом шкарубкий окраєць життя* (Б. Нечерда); *Свічки опливали, блимали, чаділи, тріщали, наповнюючи повітря задухою* (Г. Пагутяк).

Ще одну групу таких предикатів формують візуальні предикати кольорової кваліфікації (*багріти, багряніти, біліти, блакитніти, буріти, буряковіти, голубіти, жовтіти, зеленіти, золотитися, золотіти, рожевіти, синіти, сіріти, червоніти, чорніти* тощо), напр.: *А ось гречка біліє – цвіте* (А. Тесленко); *Синіла ніч, дивились зорі, Дрімало стомлене село, Коли це враз вогняне море Його схопило й залило* (О. Олень); *Князь оживився, цюки його зарожевіли* (В. Малик).

Одновалентні предикати аудіального сприйняття. Одномісні предикати аудіального сприйняття актуалізують сему «бути чутним». Їх репрезентовано дієсловами із загальним значенням «чутися» (*долітати, долітати, доноситися, почуватися, почувіти, причуватися, прочуватися, учуватися, чутися* тощо), напр.: *Якусь мить панувала тиша, далі почувлося чоловіче зітхання* (Ю. Мушкетик); *Тієї ж миті чийсь невидимі пальці торкнулись віконного скла і почувлась мелодія – така знайома і щоразу нова* (О. Печорна); *З-під блакитного рушника, що лежав на софі, долинув дзвінок радіотелефона* (І. Роздобудько).

Значну групу одновалентних перцептивних предикатів становлять аудіальні предикати звучання. Вони позначають звуки, властиві людині, тваринам, неживим предметам (*агукати, ахати, бахкати, бекати, бряжчати, валувати, вити, вищати, вйокати, волати, воркотати, воркотіти, воркувати, гавкати, галасувати, гарчати, гахкати, герготати, гикати, гиркати, гоготати, гоготіти, голосити, горланити, гриміти, гукати, гучати, гуркотіти, густити, телготати, терготіти, деренчати, деренькотати, деренькотіти, деркати, деркотати, деркотіти, дзижчати, дзякати, егекати, екати, звучати, іржати, каркати, кахкати, квакати, квоктати, клекотати, клекотіти, крякати, кувати, кувікати, кукурікати, кудкудакати, лунати, мекати, мукати, мурчати, муркотати, муркотіти, някати, нячати, ойкати, пискати, пискотіти, пищати, ревіти, репетувати, рипіти, рокотати, рокотіти, свистіти, сичати, скавуліти, скавчати, скреготати, скреготіти, скрекотати, скрекотіти, сьорбати, сюрчати, тріщати, туркотіти, тьохкати, фиркати, хникати, цвірінкати, цвірінькотати, цвірінькотіти, цвіркотати, цвіркотіти, цвірчати, цокотати, цокотіти, чавкати, шелестіти, шипіти, шуміти, щebetати* тощо), напр.: *Не чути безпечних розмов, не лунає веселий сміх* (В. Малик);

Пес загавкав, тихо і хрипло, як завше гавкав в останні літа свого псячого життя (В. Лис); *Блищать спици, бряжчать мечі, І шоломи яснії, Гукають лото вояки, Ржуть коні воронії* (Леся Українка).

Одновалентні предикати одоративного сприйняття. Окремим лексичним різновидом предикатів із семантикою сприймання є предикати зі значенням «мати запах» («чутися носом»). Вони експліковані дієсловами з нейтральною ольфакторною конотацією (*відгонити, віддавати, віяти, долимати, долімати, доноситися, душити, нести, пахнути, пахтіти, пашіти, перти, повітати, проїмати, проїняти, тягти* тощо), напр.: *Дивись, огірочки – аж солодкі, пахнуть* (О. Печорна); *Але пахнуть яблука?* (Р. Андріяшик); *А потім жовті квіти поливала, і квіти пахли, наче божевільні* (І. Жиленко).

В окрему групу об'єднано предикати позитивної конотації (*духмянити, пахнути*), напр.: *Як пахне бузок* (М. Ночовний); *Квітує, пахне матіола* (М. Ночовний); *Акація за ніч встигла розквітнути, пахла душно-солодко, як спогад про дитинство й ще не згорілу хату* (М. Ночовний-Богарада).

Негативна семантика притаманна також одновалентним предикатам одоративного сприйняття (*воняти, смердіти, тхнути*), напр.: *Він уже й забув про неї і тільки вдома почув, що смердить піджак* (Г. Пагутяк); *Під їзд воняє не через те, що там жили ми з Ориською, а просто воняє, як воняли в той час усі совєцькі під їзди* (Кузьма Скрябін).

Одновалентні предикати густативного сприйняття. Специфічний тип становлять густативні предикати вирізеного смаку. Примітно, що за наявності в українській мові номінацій для п'яти видів смаку (солодкий, солоний, гіркий, кислий, пекучий), їхня вербативна репрезентація обмежена лише дієсловами

гірчити («мати гіркуватий смак, віддавати гірким»), *горенити* («віддавати гірким, бути гірким»), *пекти* («викликати гострі смакові відчуття [про перець, часник і т. ін.]»), напр.: *Перець гірчить; Ягоди горенить; Часник пече.*

Одновалентні предикати тактильного сприйняття. Окремим лексичним різновидом одновалентних перцептивних предикатів є дієслова тактильного сприйняття – репрезентатори семи «відчуватися на дотик» (*горіти, дерти, дряпати, жалити, колоти, линнути, лоскотати, палити, пекти, сікти, терти, холодити, штрикати*), напр.: *Січе завирюха січєва* (Л. Первомайський); *Але позрізуване лободиння чи будяки однаково штрикають* (Є. Гуцало); *А сонце пече, розлива по тілі якусь млявість; пахтить кінським гноєм, молодими огірками, житнім хлібом, таранею, дьогтем* (В. Винниченко).

Ситуативну одновалентність предикатів сприйняття зумовлює концентрація дієслівної семантики на самій дії, напр.: *Я слухаю* (О. Лупій); *Віталік побачив* (А. Чех); *Я нюхаю* (Т. Стрижевська). Значення таких предикатів визначає їхню внутрішню самодостатність, здатність утворювати повноцінні у змістовому й граматичному планах речення [5, с. 7].

Висновки. Отже, лексико-семантичне наповнення одномісних перцептивних предикатів в сучасній українській літературній мові характеризується широким діапазоном вербативів. Засобами їхнього експлікування є дієслова із семантикою здатності/ нездатності до сприйняття та загальними значеннями «виднітися», «чутися», «мати запах» («чутися носом»), «мати смак», «відчуватися на дотик». Перспективою дослідження стане подальший аналіз лексико-семантичного наповнення перцептивних предикатів різного валентного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галаган О. М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Галаган. – Кіровоград, 2004. – 26 с.
2. Гмиря Л. В. Семантико-синтаксична структура речень з двовалентними дієслівними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Гмиря. – К., 2008. – 25 с.
3. Грипас О. Ю. Вербалізація пропозиційних тривалентних предикатів в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ю. Грипас. – К., 2007. – 20 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 1996. – 437 с.
5. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентними дієслівними предикатами в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. М. Каленич. – К., 2007. – 19 с.
6. Каленич В. М. Семантико-синтаксична неелементарність речень з одновалентними дієслівними предикатами / В. М. Каленич // Наукові праці. – Вип. 92. – Т.105. – 2009. – С. 36–41.
7. Косицина Е. Ф. Семантические валентности глаголов зрения и способы их выражения : дис. на соиск. уч. степени канд. филолог. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Е. Ф. Косицина. – М, 2002. – 160 с.
8. Куц О. В. Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Куц. – К., 2003. – 20 с.
9. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Ред. вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 1998. – 208 с.
10. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення : монографія / М. І. Степаненко. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 1997. – 216 с.

REFERENCES

1. Halagan, O. M. The semantic-syntactic structure of sentences with trivalent predicates : abstract dis. on competition for the scientific degree of candidate in philology : spets. 10.02.01 "Ukrainian language" / O. M. Halagan. – Kirovograd, 2004. – 26 p.
2. Hmyria, L. V. The semantic-syntactic structure of sentences with verbal predicates davalintide : abstract dis. on competition for the scientific degree of candidate in philology : spets. 10.02.01 "Ukrainian language" / L. V. Hmyria. – K., 2008. – 25 p.

3. Hripas, O. Y. Verbales propozitsia trivalent predicats in ukrainian language : abstract dis. on competition for the scientific degree of candidate in philology : spets. 10.02.01 "Ukrainian language" / O. Y. Hripas. – K., 2007. – 20 p.
4. Zahnitko, A. P. Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology / A. P. Zahnitko. – Donetsk : Don NU, 1996. – 437 p.
5. Kalenich, V. M. Two-member sentences with monovalent verbal predicates in Ukrainian language : abstract dis. on competition for the scientific degree of candidate in philology : spets. 10.02.01 "Ukrainian language" / V. M. Kalenich. – K., 2007. – 19 p.
6. Kalenysh, V. M. Semantic-syntactic neelementarnist sentences with monovalency verbal predicates / V. M. Kalenysh // Scientific works. – Vol. 92. – T.105. – 2009. – P. 36–41.
7. Kositsina, E. F. Semantic valence of verbs and how to express them: dis. on competition for the scientific degree of candidate in philology : spets. 10.02.01 "Russian language" / E. F. Kositsina. – M., 2002. – 160 p.
8. Kuts, O. V. Semantic-syntactic structure of sentences tetravalent predicates: abstract dis. on competition for the scientific degree of candidate in philology : spets. 10.02.01 "Ukrainian language" / O. V. Kuts. – K., 2003. – 20 p.
9. Masytska, T. Y. Grammatical structure of verbal valence / T. Y. Masytska. – Lutsk : Ed. publishing department Volyn. National University of Lesia Ukrainka – 1998. – 208 p.
10. Stepanenko, M. I. The interaction of formal grammatical and semantic valence in the structure of phrases and sentences : monograph / M. I. Stepanenko. – K., Ukrainian linguainformation Fund, 1997. – 216 p.

Lexical-semantic content of monovalent predicates of perception in the modern Ukrainian literary language

T. V. Zubko

Abstract. The article investigates the lexical-semantic content of monovalent predicates of perception. The proposed allocation of the monovalent groups of perceptual predicates and clarified by means of their lexical representations. Special attention is paid to varieties of single verb predicates of perception in the modern Ukrainian literary language. The importance of further analysis of the lexical and semantic content of perceptual predicates of various valence potential.

Keywords: *valence, lexical semantics, monovalent predicates, predicates, predicates of perception.*

Лексико-семантическое наполнение одноместных предикатов восприятия в современном украинском литературном языке

Т. В. Зубко

Аннотация. В статье исследованы лексико-семантическое наполнение одноместных предикатов восприятия. Предложено выделение групп одновалентных перцептивных предикатов и выяснено средства их лексической репрезентации. Особое внимание обращено на разновидности одноместных глагольных предикатов восприятия в современном украинском литературном языке. Подчеркнута важность дальнейшего анализа лексико-семантического наполнения перцептивных предикатов различного валентного потенциала.

Ключевые слова: *валентность, лексико-семантическое наполнение, одновалентные предикаты, предикаты, предикаты восприятия.*